

a jejich spojování. Ty ale nejsou bezprostředně pravdivé, nýbrž jejich pravdivost se dá zpětně ověřit převodem na smyslové dojmy. Platí přitom, že jen to, co se před nimi prokáže, může vznést nárok pravdivosti. Tak je centrální filosofickou úlohou rozkládat všechny představy na jejich bezprostřední smyslové dojmy.

Základní metodické hledisko Humovo je významné hlavně ve dvou směrech: v pohledu na problém já a v pohledu na problém kauzality. Co se týká první otázky, i zde používá Hume svého principu. Původně neexistuje jednotné a jako takové pojatelné já. Neboť já je sice místem smyslových dojmů, nikoli ale samo smyslovým dojmem. „Naše já nebo osobnost není dojmem, je spíše tím, k čemu se vztahují naše dojmy a představy.“ Co nazýváme já, není pro Huma zvláštní substancí jako pro metafyzickou filosofii. Není ničím více než souhrnností pocitů, „pouhým svazkem nebo souborem různých obsahů vědomí, které se s nepochopitelnou rychlostí střídají a jsou v neustálém toku a pohybu“.

Větší filosoficko-historický význam má Humova kritika principu kauzality. Tato kritika zapůsobí např. na Kanta jako rozhodující podnět, takže může říci: „Přiznávám dobrovolně, že vzpomínka na Davida Huma byla právě tím, co před mnoha lety přerušilo moji dogmatickou dřímotu a dalo nový směr mým zkoumáním na poli spekulativní filosofie.“

Hume vychází z toho, že jsme náchylní pozorovat všechny procesy z hlediska kauzality, tedy předpokládat, že jedno následuje nutně z jiného. To nám dává představu o uspořádaném světě. Nyní se ale Hume ptá, co člověka opravňuje k tomuto jistému předpokladu kauzálního spojování věcí a procesů. Pravda prý leží v bezprostředních smyslových dojmech. Kauzalita k nim ale nepatří. Co se pomocí smyslových dojmů dá říci, je pouze to, že ruka se pohybuje a míč kutálí. Že ale oba tyto procesy stojí spolu v kauzálním spojení, nedá se s jistotou tvrdit. „Žádný předmět se neprozrazuje vlastnostmi, které se jeví smyslům, příčinami, z nichž vznikl, ani účinky, jimiž působí.“

Ve skutečném životě jednáme ovšem tak, jako by taková kauzální spojení existovala. Ano, bez tohoto předpokladu by nebylo možné vůbec žádné jednání. To však není spolehlivá jistota, lidské myšlení se tím nedá ověřit. Odkud však pochází ona jistota v běžném konání? Hume ji vyvozuje ze „zvyku“, tedy z čistě subjektivního principu, který označuje také jako „víru“. Protože opakovaně zjišťujeme, že jeden stav následuje za jiným,

věříme nakonec, že se jedná o nutné spojení a vytváříme pojem kauzality, který se tak v podstatě stává milosrdným klamem.

Humův skepticismus pochybující o síle lidského poznání je charakteristický pro konec osvícenství. To začíná pýchou člověka, který konečně vychází z noci temných a zmatených představ k jasnému světlu rozumu. Nyní se ale sám rozum stává nejistým. Hume zdůrazňuje výslovně, „že klamným dedukcím“ rozumu už nelze důvěřovat. „Tak je vhléd do lidské slepoty a slabosti výsledkem veškeré filosofie.“ „Celek světa je hádankou, nevy světelným mystériem. Pochybnost, nejistota, zdržení se úsudku jsou jediné výsledky, k nimž může vést nejkritičtější a nepečlivější zkoumání.“

Hume ovšem míní, že cestou, kterou nastoupil, může uniknout těmto konsekvencím, i když vidí, kolika věcí se přitom musí vzdát. „Připadám si jako muž, který, potom co mnohokrát najel na mělčinu a v těsné mořské úžině sotva unikl ztroskotání, má přece jen ještě odvalu na téže rozeschlé, bouří zmítané lodi vyplout na moře, ba za tak nepříznivých okolností myslí ještě na to, že obepluje Zemi.“ To se mu podařilo ovšem jen nedokonalé. Tak asi má pravdu Kant, když o Humovi píše, že „svou lodí, aby ji zavedl do bezpečí, narazil na břeh (skepticismu), aby pak zde mohla ležet a hnít“.

201

KANT NEBOLI PUNTIČKÁŘSTVÍ MYŠLENÍ

Existuje rozšířený názor, že k správnému profesorovi patří i profesorsky nenormální chování. Rozumí se tím jistý druh nadnesené a strnulé důstojnosti smíšené s trochou zapomnětlivosti a roztržitosti, k tomu ještě jistá odtrženost od světa. Zkrátka svérázná pedanterie, která je právě tak komická jako dojemná, právě tak úctyhodná, jakož i zdroj posměchu. Chceme-li znát příklad takové profesorské pedanterie, pak jistě nemůže chybět jméno Immanuela Kanta.

Vskutku Kant je alespoň ve svých pozdějších letech génius pedanterie a puntičkářství. Jeden z jeho soudobých životopisců popisuje jeho návštěvy u přítele Greena: „Kant tam chodil každé odpoledne a pokaždé našel Greena spícího v křesle. Posadil se vedle něho, oddal se svým myšlenkám a usnul. Pak přišel ředitel banky Raffmann a udělal totéž. Konečně přišel v určenou dobu Motherby, společnost probudil, a ta se pak do sedmi večer bavila zajímavými hovory. Přesně v sedm hodin se společnost rozešla. Častěji jsem slyšel obyvatele ulice říkat, že nemůže být ještě sedm hodin, protože profesor Kant nešel ještě kolem.“

Průběh dne starého Kanta je přísně rozdělen. Jeden jeho přítel o tom vypráví: „Kant vstával každý den v létě v zimě o pěti ráno. Jeho sluha stál přesně ve tři čtvrti na pět před jeho postelí, vzbudil ho a neodešel dříve, dokud se nepřesvědčil, zda jeho pán skutečně vstal. Častokrát byl Kant tak ospalý, že prosil sluhu, aby ho ještě nechal chvíli odpočívat. Ale ten měl od něho přísné rozkazy, aby se tím nedal oblomit a nedovolil mu delší pobyt v posteli, a proto ho častokrát nutil přesně vstávat.“ V přesném sledu pak následovala práce ve studovně a přednášková činnost. Odpoledne se konal delší oběd v kruhu přátel. I ulehnutí ke spánku přesně v deset hodin mělo svůj ceremoniál. I o tom vypráví současník: „Dlouholetým cvikem získal zvláštní zručnost v balení do přikrývek. Než se uložil ke spánku, švihem se posadil na postel, jeden roh přikrývky přetáhl za zády přes jedno rameno a se zvláštní šikovností i přes druhé rameno a pod sebe, takže byl zabalen a zamotán jako kukla, a tak očekával spánek.“

Jako denní program, tak i prostředí muselo být co nejpřesněji spořádáno. Když nůžky nebo nůž neležely na svém obvyklém místě nebo když dokonce židle nestála, kde měla stát, zmocňoval se ho neklid a nevrlost.

Nic víc ho nemohlo nazlobit, než když ho jeho přátelé v dobrém úmyslu vyrušili z pravidelného rytmu života. „Jednou ho pozval nějaký šlechtic na vyjížďku po kraji, ta se však protáhla a Kant byl vysazen z kočáru před svým domem teprve kolem desáté hodiny.“ Jako filosof zařadil tento zážitek do všeobecných životních pravidel: „Nenechat se nikdy a nikým přemluvit k vyjížďce.“ Životopisec dodává: „Nic na světě nebylo s to jej odvrátit od této maximy.“

Ještě horší než tyto zážitky narušující program je to, když okolní svět na sebe upozorňuje příliš pronikavým a trvalým hlukem. Jednou irituje Kanta sousedův kohout. Proto chce toto zví-

ře, škodlivé myšlení, od majitele odkoupit. Ale ten „vůbec nedokáže pochopit, jak může kohout učence rušit“. Tak Kantovi nezbyvá nic jiného než se přestěhovat. Ale ani to nepomůže. Neboť nový dům stojí u městského vězení, a jak to zvyk tehdejší doby vyžaduje, musí vězni v zájmu svého polepšení zpívat duchovní písně, což činí při otevřených oknech a zločinecky mohutnými hlasy. Kant si stěžuje u starosty města, rozhněván na „pokrytecké vězně“. „Myslím, že by neměli příčinu ke stížnostem, že je ohrožená spása jejich duše, kdyby byly jejich hlasy při zpěvu umírněnější a kdyby sami sebe mohli slyšet při zavřených oknech.“

Jak asi nemilé bylo Kantovi toto rušení, vidíme z toho, že se o tom ještě mluví v „Kritice soudnosti“. V druhém vydání této knihy připojuje poznámku: „Ti, kteří při domácích pobožnostech doporučili zpívání duchovních písní, neuvážili, že takovou hlučnou pobožností způsobují publiku velké potíže tím, že nutí sousedy buď zpívat spolu nebo zanechat přemýšlení.“

K úzkostlivé péči o klid a k pedanterii v rozdělení času přistupovala přísná sebekázeň, které se starý Kant dobrovolně podřizuje, ovšem s exaktním zdůvodněním. Na snídani si dovolí jen dva šálky čaje a jednu dýmku tabáku. Večeři zcela vyškrtne. Ovšem čaj je „nanejvýš slabým odvarem z několika čajových lístků a dýmka tabáku slouží současně k podpoře evakuace“. Ještě rigoróznější je Kant vůči sobě, když se jedná o kávu. „Kant měl velkou zálibu v kávě, takže ho to stálo největší sebezapření, aby ji nepil, zvláště když ho ve společnosti dráždila její vůně. Ale protože kávový olej považoval za škodlivý, odmítal ji zcela. „K jeho přísným maximám patří také – bez ohledu na lékařské předpisy – nebrat více pilulek než dvě denně, at by bylo onemocnění jakkoliv prudké. Kant se v této souvislosti vždy zmiňoval o jednom nápise na náhrobku muže, který zemřel na přemíru profylaktického užívání léků: „N. N. byl zdrav. Protože ale chtěl být zdravější než zdrav, leží zde.“

Podnícen touto přísnou vlastní dietou, píše malou knížku s titulem „O moci mysli ovládat pouhým předsevzetím své chorobné pocity“. Jedná se zde, jak vyplývá z názvů kapitol, mimo jiné O spánku, O jídle a pití, O chorobném pocitu nevhodné doby pro myšlení, O zabrání a odstranění chorobných příznaků dýchání vlastním předsevzetím. Zdůvodňování zdravotních pravidel je někdy trochu podivné. Tak např. tvrdí, že „každému člověku je osudem přidělena porce spánku, a ten, kdo od počátku

svého života až do mužných let vyhradí příliš mnoho času spánku, nemůže si slibovat, že se dožije velkého stáří“. Jinou svou zdravotnickou maximu popisuje Kant takto: „Býval jsem před lety tu a tam postihován rýmou a kašlem. Obě tyto věci mi byly to nepříjemnější, že k nim docházelo ve spaní. Roztrpčen tímto rušením nočního spánku, rozhodl jsem se..., dýchat vzduchem s pevně sevřeným rty. To se mi zpočátku dařilo jen s velkým pískáním. Protože jsem však nepovolil a nezanechal toho, nakonec jsem dospěl k silnému a volnému dýchání, takže jsem ihned usnul. Co se týká kašle, především toho, kterému se v Anglii říká stařecký kašel (při ležení v posteli), ustával až po zahřátí v posteli, a tím zpožďoval usnutí. Aby se potlačil tento kašel (který je způsobován vzduchem vdechovaným otevřenými ústy, dráždicím hlavu hrtanu), není třeba mechanického (farmaceutického) prostředku, nýbrž bezprostřední operace vědomí: pozornost se odvede od tohoto dráždění tím, že se zaměříme na jakýkoliv objekt, čímž se ztlumí vyražení vzduchu, které – jak jsem to zřetelně cítil –, vhánělo krev do obličej, při čemž však tekutá slina (saliva), vyvolaná tímž drážděním, bránila účinku tohoto dráždění – tj. vyražení vzduchu – a vedla k spolknutí této kapaliny. – Operace vědomí, k níž je třeba velkého stupně odhodlání, je také blahodárnější.“

I proti zapomnětlivosti, této kardinální profesorské slabosti, vytáhne Kant do boje svou zvláštní léčebnou metodou. Když musí propustit svého sluhu Lampeho, jen těžce se může přenést přes změny, které to vyvolalo. Proto si napíše na poznámkový lístek lapidární větu: „Na Lampeho se musí zapomenout.“

Vůbec je spousta pozoruhodností v životě tohoto filosofa. Jeden životopisec o tom říká: „Chybou při pozorování dospěl ke zvláštní hypotéze o plození a rozmnožování štěnic, kterou však považoval za nevyvratitelnou pravdu. V jednom bytě měl neustále zavřené okenice před slunečními paprsky. Při jedné cestě na venkov nechal okenice otevřeny, a když se pak vrátil, našel pokoj obsazený štěnicemi. Protože byl přesvědčen, že předtím žádné štěnice neměl, učinil závěr, že světlo musí být pro existenci a rozmnožování onoho hmyzu nutně potřebné, a proto zabránění vstupu slunečních paprsků je prostředkem, který znemožní jejich rozmnožování... Na pravdivosti této své teorie trval tak rozhodně, že jakoukoliv i tichou pochybnost a malou nedůvěřivost cítil jako něco nepřipustného. Nechal jsem ho proto jeho názorům, staral se o čištění jeho ložnice a postele, čímž se počet

štěnic zmenšil, i když okenice i okna byla denně kvůli čerstvému vzduchu otevírána, ovšem bez jeho vědomí.“

Snad přispělo ke Kantovu podivínství, že sotvakdy opustil hradby rodného města Královce. Tam se r. 1724 narodil, tam prožije svá studentská léta, pak se stává nejprve učitelem ve šlechtické rodině. Jaké v tom měl úspěchy, zůstává otevřenou otázkou. Nicméně jeden životopisec píše: „Považoval za velké umění zabývat se účelně dětmi a naladit se na způsob jejich myšlení, ale prohlašoval také, že by si nikdy nemohl osvojit toto umění. „Až po deseti letech dosáhl Kant cíle, který si stanovil: učitelské činnosti na univerzitě. Jeho úřední povinnosti jsou mnohem rozsáhlejší než u dnešního profesora. Kromě filosofie vyučuje matematiku, fyziku, geografii, přirozené právo, mechaniku, mineralogii, a to dvacet hodin týdně, a proto nad touto časově náročnou otročinou vzdychá: „Co se mne týče, sedím denně před kovářinou přednáškového pultu a v stejném taktu mávám kladivem navzájem se podobajících přednášek.“

Kanta si nelze v žádném případě představovat jako suchopárného katedrového filosofa. Soudobé zprávy chválí jeho duchaplnost. Herder píše: „Kant ve svých tvůrčích letech měl radostnou čilost mladíka, která, jak se domnívám, ho doprovázela až do jeho stařeckého věku. Jeho otevřené, k myšlení vyklenuté čelo bylo sídlem nezničitelné veselosti a radosti. Z jeho rtů stékala myšlenkově nejbohatší řeč, žert, vtip a dobrá nálada mu byly příkazem a jeho řeč byla nejzábavnějším obcováním... žádná kabal, žádná sekta, žádná výsada, žádné ctižádostivé jméno nemělo nikdy pro něho ten nejmenší půvab, jestliže šlo o šíření a objasňování pravdy. Povzbuzoval a nutil jemně k samostatnému myšlení. Každý despotismus byl jeho myslí cizí. Tento muž, jehož jméno vyslovuji s největší vděčností a úctou, je Immanuel Kant. Jeho obraz stojí mile přede mnou.“

Ovšem Kanta deprimuje, že v těch vnějších okolnostech to jde velmi pomalu kupředu. Patnáct let zůstává soukromým docentem. Dvakrát se uchází o profesuru, ale pokaždé je dána přednost jinému. Nakonec se mu nabízí stolice básnického umění s povinností skládat k akademickým a státním svátkům básně. Kant odmítne a opravdu není čeho litovat, že potomci zůstali ušetřeni toho, aby místo „Kritiky čistého rozumu“ museli číst Kantovy básně. V 46 letech byl konečně povolán k profesuře. V nadnesené řeči tohoto století je to v královské jmenovací listině vyjádřeno takto: „Povoláváme téhož kvůli Nám nejponiženě-

ji vychvalované pilnosti a dovednosti, i zvláště ve filosofických vědách dosažené hluboké erudice“ za předpokladu, že Kant „studující mládež... neúnavně vyučovati a z ní řádná a dovedná subjekta se snažiti dělati, jako neméně týmž dobrým exemplum předcházeti bude“.

Od té doby plyne Kantův život klidně. Ve vnějších událostech se toho mnoho neděje, kromě konfliktu s pruským ministrem kultu, který Kantovi zazlívá, že píše příliš volnomyšlenkářsky o náboženství. Kant se rychle vzdává: „Jestliže vše, co se řekne, musí být pravda, pak s tím není ani povinnost, veškerou pravdu veřejně říci.“

Vzhledem ke konsolidaci životních poměrů mohl by Kant i pomýšlet na to, aby se oženil. Ale dva pokusy v tomto směru zůstávají bez úspěchu. Jeden současník o tom říká: „Jsou mi známy dvě ženy, které přitahovaly k sobě jeho srdce a jeho náklonnost. Ale on váhal s návrhem, který by nebyl odmítnut. Nato se jedna z nich odstěhovala z této země do vzdálené krajiny a ta druhá se oddala řádnému muži, který byl rychlejší v rozhodnutích a slibech než Kant.“ Ale Kant se utěšuje všeobecnou reflexí asi tak, že „neženatí ... staří mužové si zachovávají déle mladistvé vzezření než ženatí“, a připojuje s tichou zlomyslností: „Že by ti druzí jmenovaní prozrazovali svými tvrdšími rysy obličej stav nošení jha?“

V r. 1804 umírá Kant v Královci osmdesátiletý. Jeho poslední slova zní: „Je to dobré.“

Podíváme-li se nazpět, musí se nám Kantův život jevit jako typická německá učenecká existence, vedená pedantsky a puntičkářsky, starofrancká a trochu podivínská. Avšak v tomto tuctovém rámci se uskutečňuje jeden z největších činů, jaké dějiny filosofie znají. Po tom, co řekne své slovo, nemůže se už ve stejném smyslu filosofovat jako předtím. Jeho myšlení představuje jeden z bodů obratu v dějinách filosofického ducha. To vyslovuje Schelling ve své posmrtné vzpomínce: „Neznetvořen hrubými rysy a omezeností těch, kteří pod jménem osvícenců a přívrženců byli jeho karikaturami nebo špatnými sádrovými odlitky, rysy, které mu podsouvala zlost zahojklých protivníků, bude obraz jeho ducha ve své celé uzavřené jedinečnosti zářit celou budoucností filosofického světa.“

Oč jde Kantovi v jeho filosofování? Tuto otázku není jednoduché zodpovědět. Je skoro právě tolik různých výkladů Kanta, kolik je interpretů tohoto filosofa. Snad budeme jeho intencím

nejvíce poprávu, když za jeho vlastní zájem budeme považovat otázku, co ve viditelné skutečnosti a za ní je to účinné, co je nepodmíněné ve všem podmíněném a co mimo vše podmíněné. To ale svědčí o tom, že Kantovo myšlení se zaměřuje v první řadě na to, co se odvěků označovalo jako metafyzika: zkoumat otázkami to, co je bezprostředně dáno, a sestoupit otázkami k tomu, co je prvním a posledním důvodem skutečnosti. Kant sám to potvrzuje: „Je to metafyzika, do níž, jak mi osud určil, jsem se zamiloval.“ Na ní spočívá „pravé a trvalé blaho lidského pokolení“. Právě proto nemůže její předmět „být lidské přirozenosti lhostejný“.

Kant ozřejmuje filosofickou problematiku v trojím ohledu: ptá se na nepodmíněné v člověku, na podmíněné ve světě a na nepodmíněné jako takové. Existuje v člověku něco, co jeho podmíněné konečné bytí přesahuje tak, že může přetrvat i smrt? Tak dochází k otázce na nesmrtelnou duši. Existuje ve světě jen řetěz podmíněností nebo se nabízí i prostor pro nepodmíněné jednání? Tak se objevuje otázka svobody. Existuje konečně něco, v čem má svou konečnou příčinu veškerost všeho podmíněného, svět i člověk? A tak se klade otázka Boha. Kant proto označuje jako „nezbytné úkoly“ metafyzického myšlení „Boha, svobodu a nesmrtelnost“. V tom chce Kant dospět k jistotě. Ale nyní se ukazuje, že na tomto poli je vše problematické. V dlouhých dějinách metafyziky všechno je jen „pouhé tápání kolem“. Když tomu tak ale je, co si pak počneme s metafyzickými koncepty? Pak se musíme nejdříve ptát, odkud pochází ona problematická metafyzika a v čem spočívá. To je problém, který si staví ve svém velkém díle „Kritika čistého rozumu“. Vlastním tématem této knihy je obrana metafyzického poznání lidského ducha. Aktéry jsou centrální otázky filosofie a hra pojednává o neustálých pokusech dospět k jistotě a o neustálém bezmocném ztroskotávání všech těchto snah. Kant konečně objevuje, že to, že se nedá dospět k žádným jistým odpovědím, má svou příčinu v podstatě lidského rozumu. Ten totiž není s to jít za viditelnou skutečnost a podívat se do jejích základů. To je patrné na otázce svobody. Lze uvádět právě tak přesvědčivé důvody pro to, že je člověk svobodný, jak pro to, že svobodný není. Podobně je tomu s otázkami nesmrtelnosti a Boha. Ani ty se nedají pomocí teoretického rozumu zodpovědět.

Nakonec se ukazuje, že tázání končí v neschůdnosti. Kant pro to nachází zřetelná slova. Mluví o „výstupech rozpornosti

a zmatení“, o „skandálu“, o „věčném kruhu dvojnárodnosti a rozporů“, ba o „pravé propasti lidského rozumu“. Člověk proto nutně zabloudí právě tam, kde se jedná o nejvyšší zájmy jeho ducha“ v otázkách Boha, svobody a nesmrtnosti. Kant srovnává metafyzické pokusy lidského ducha s plavbou „po širokém a bouřlivém oceánu...“, kde mnoho mlžných mělčin a mnoho tajících ledových ker lže o nových zemích; a tím, že neustále klame námořníka, toužícího po objevech, prázdnými nadějemi, zaplétá ho do dobrodružství, z nichž nikdy nemůže uniknout a nikdy je také nemůže ukončit“.

Ale Kant se neoddává jen skeptické beznaději. Zastává přesvědčení, že stojíme „před novým zrozením metafyziky“. Ta však může vyrůst jen ze sebeuvědomění lidského rozumu. Ten si musí především uvědomit, kde leží jeho vlastní pole a jeho hranice. S tímto záměrem zkoumá „Kritika čistého rozumu“ „velmi smíšenou tkáň lidského poznání“. V namáhavých zkoumáních, která Kant proto koná, osvědčuje se jeho pedanterie jako ctnost svědomitosti. Ukazuje, že poznání není naprosto správně popisováno, když se chápe, jako by se skutečnost bezprostředně odrážela v lidském duchu. Člověk vnáší ze sebe to rozhodující do poznávacího procesu: představu prostoru a času a základní pojmy rozumu. Tím, že poznávající přenáší tyto představy a pojmy na počítky, které mu zprostředkovávají smysly, vzniká mu obraz skutečnosti. Poznání se tak skládá z podstatné části z vlastních přídavků poznávajícího subjektu.

Významný důsledek, který Kant z toho vyvozuje, je: skutečnost se ukazuje člověku ne tak, jak sama o sobě může být, nýbrž jen tak, jak se mu jeví na základě zvláštního způsobu jeho poznávacích schopností. Neuchopujeme věci o sobě, nýbrž jen věci jako jevy. To, v oblasti poznání, je osud člověka jako konečné bytosti. Ony metafyzické pokusy se ale od té doby ukazují jako úsilí překročit oblast poznání přikázanou a přiměřenou člověku. A v tom spočívá nakonec jejich ztroskotání. Člověk neustále usiluje o to, aby rozšířil své poznání přes své hranice. Vždy znovu je hnán při neúspěchu takových snah na jediné místo jistého vědění, ke zkušenosti. Chce postavit „věž“, která by měla dosahovat až do nebe, ale dokáže vytvořit jen „domek“, který je právě tak „prostorný a vysoký pro naše záležitosti na rovině zkušenosti“.

Současníci chápou dílem s nadšeným souhlasem, dílem s vášnivým odmítáním význam „Kritiky čistého rozumu“. Filosof

Mendelsson nazývá např. Kanta nikoliv bez utajovaného respektu „drtičem všeho“. Naproti tomu Herder nachází v každé knize „říši nekonečných výmyslů“, „zkázu mladých myslí“, „zpusťování duší“. Jemu oponuje Fichte: „Nadávají Kantovi, že nic správného nevytápal. Můj Bože! On vůbec netápal, nýbrž viděl. Ve světle jsou ovšem věci jiné než v temnotě tápání.“

Že může být i nebezpečné zabývat se „Kritikou čistého rozumu“, o tom svědčí kuriózní případ, který se stane v Jeně. Jeden student řekne svému kolegovi, že ta kniha je tak těžká, že on, kolega, ji bude muset studovat třicet let, než jí porozumí. Ten se ale nedokáže tomuto podceňování bránit jinak, než že vyzve posměváčka na duel, věren principu: místo pádné odpovědi rvačka.

Jestliže se podíváme na výsledek „Kritiky čistého rozumu“, pak se ovšem klade otázka, zda v ní obsažené omezení na pole zkušenosti musí být tím posledním slovem. Ještě je nutné se zeptat, proč se člověk neustále tlačí ven přes hranice, které jsou mu dány. Není to však náznak toho, že v úkolu orientovat se ve světě nemůže plně realizovat svou podstatu? Opravdu je to Kantovo přesvědčení, že člověk z důvodu své podstaty je puzen k tomu, aby pronikal otázkami nad sebe a nad konečný svět. Kdyby se toho zřekl, už by nebyl člověkem a pohroužil by se do barbarství a chaosu.

Proto Kant musí nabrat dech metafyzického myšlení. Platí sice, že na cestě teoretického hloubání to dále nejde, ale člověk není pouze myslící, ale i jednajícím bytost. Jak je možné, že člověk je schopen poznat, kde ve svém jednání stojí a je si vědom svého konání, když to pouhému myšlení zůstává uzavřeno? Toto hledisko k jednajícím člověku je rozhodujícím obratem, který Kant dává metafyzické problematice.

Kant je totiž přesvědčen, že právě v oblasti praktického se může najít to bezpodmínečné, které se na poli teoretického márně hledá. Domnívá se, že když člověk chce vážně vědět, jak má jednat, objevuje se mu nepodmíněný příkaz, kategorický imperativ, který mu brání v tom, aby se choval podle zvlů a nálady. Tu si nad všechny racionální úvahy uvědomuje „tak a ne jinak musíš jednat. Zde se tedy ukazuje uprostřed podmíněné existence nepodmíněné: nepodmíněnost mít povinnost“.

Potom co Kant přešel do oblasti nepodmíněného, může nyní zodpovědět i to, co na poli teoretického bádání je neřešitelné, totiž otázky Boha, svobody a nesmrtnosti. Jestliže je člověku dáno přikázání, pak ví, že se tím ocitá v situaci rozhodování. Roz-

hodování je však možné jen tehdy, existuje-li svoboda. Tak si člověk uvědomuje tím, že se dovídá o nepodmíněném, svou svobodu. To má důležitý důsledek pro metafyziku. V pochopení bezpodmínečného přikázání a ve svobodě, která je tím zajišťována, objevuje člověk, že ať je jakkoliv zajat v konečném, současně v podstatném své bytosti náleží jinému, nadsmyslovému řádu a že mu právě to dává jeho důstojnost. Člověk je pro Kanta občanem dvou světů. Vycházejí z této myšlenky, pokouší se Kant prokázat i nesmrtnost duše a existenci Boha jakožto nutné postuláty mravní existence. Jeho argumenty lze ovšem stěží bez dalšího přijmout. Rozhodující však je, že v době zoufalství z metafyziky se Kant odvažuje nového průlomu: pokusu prolomit kruh konečnosti a dospět k absolutnímu.

Neboť filosofování neznamená najít odpovědi a sednout si s nimi do klidu. Filosofování znamená klást vždy znovu podstatné otázky. Tak ani Kantovo řešení metafyzických problémů nemůže být platné pro všechny časy. V krizích myšlení, kterými od té doby lidstvo prošlo, se metafyzická jistota znovu zproblematicovala a je dnes nejistá více než kdy jindy. Ale i dnes ještě platí Kantova věta: „Že se duch člověka někdy zcela vzdá metafyzických zkoumání, lze právě tak málo očekávat, jako že my, abychom nevdechovali neustále znečištěný vzduch, zastavíme raději zcela dýchání.“

21/

FICHTE NEBOLI VZPOURA SVOBODY

V roce 1801 se objevil podivuhodný pamflet s názvem „Život a podivuhodné názory Friedricha Nicolaie“. Muž, s nímž se zde polemizuje, je jeden z nejznámějších učenců své doby, vydavatel „Všeobecné německé knihovny“, velice plodný spisovatel a jedna z vůdčích postav osvícenství. Proti němu namířený spis se kuriózně pokouší vyložit jeho život a jeho názory filosoficky exaktně z jediného principu: Všechno, co je v jakémkoliv oboru

správné a užitečné, Nicolai již myslel, a nesprávné a neužitečné je všechno to, co nemyslel nebo co by si nemyslel. Proto také jeho argumenty vycházely z principu: „Jsem jiného názoru“, a tím byla věc definitivně rozhodnuta.

Se zlomyslnou ironií vypráví tento polemický spis jeho životopis – využívá k tomu Nicolaiovu autobiografii a jeho spisy – a začíná tím, jak první novorozencův křik otřásl spisovatelským světem, takže se všichni hříšníci v něm zachvěli hrůzou, a jak už jeho plénky voněly attickou solí, kterou od tohoto momentu vydechoval v nesmrtelných slovech, takže se všichni kolem stojící podívovali a pravili, co asi z toho dětátka bude? Vypráví se, jak on, Nicolai, dokázal Goethovi, Schillerovi, Kantovi, Fichtovi a Schellingovi, že „na jejich zdánlivě uměleckých dílech a domnělých objevech ve skutečnosti vůbec nic není a že je pevně přesvědčen, že on je nejduchaplnějším mužem s nejvytříbenějším vkusem doby své, věků minulých i věků budoucích, ba první nejneomylnější a nejvšestrannější ze všech filosofů a že na konci života skoná v radostné víře v nesmrtnost svého díla“.

Co však, ptá se polemický spis dále, vězí za touto arogancí pana Nicolaie? Odpověď zní: Nic, jen „lehká moudrost“ a „levná učenost“, „nevysychající žvanění a obratnost převrátit vše, co mu přijde pod ruce“. Krátce, Nicolai je „omezená tupá hlava“, „nevychovaný, přiblblý žvanil s učeností, která spočívá v tom, že skládá podivné rarity na zmatenou hromadu“. Těžko věřit, že „kromě řeči je na něm něco opravdu lidského“. A ještě krutěji pokračuje dále: „Náš hrdina, který byl určen, aby se stal tchořem a hadem osmnáctého století, šířil kolem sebe smrad a stříkal kolem sebe jed.“ „Není pochyb, že i pes, kdybychom mu mohli dát dar řeči a písma a garantovali mu Nicolaiovu nestydatost a jeho věk, mohl by pracovat s týmž úspěchem jako náš hrdina.“ Nakonec přichází rána kyjem určená Nicolaiovým spisům: „Jestliže se ještě kdy na ně podívá, pak to učiní jen v době trávení, aby se obveselil na podivuhodných obrazech a veletočích triviality a nulity, která sama začíná poznávat, že je nulitou.“

Když se dovíme jméno autora této nelítostné satiry, pak se sami budeme divit. Je to Johann Gotlieb Fichte, autor proslulých „Řečí k německému národu“, bystrý autor „Vědosloví“ – jednoho z nejvelkolepějších děl filosofického ducha, hlubokomyslný autor „Návodu k blaženému životu“. Jak se dostane tak vážný filosof k tak násilnickým výpadům?